

UOT-811.521.1

Səhifə: 36-41

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2024.1.36>

Qatibə Mahmudova
AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

TÜRK DİLLƏRİNDƏ İNKARLIĞIN İFADƏ FORMALARI *(Türkmən dilinin materialları əsasında)*

XÜLASƏ

Bildiyimiz kimi, dildə bir çox qrammatik kateqoriyalar mövcuddur. Dilin strukturunda mühüm yer tutan kateqoriyalardan biri də inkarlıq kateqoriyasıdır. İncarlıq kateqoriyasının ifadə vasitələri zəngin, əhatə çevrəsi isə olduqca genişdir. İncarlıq dil kateqoriyası kimi XIX əsrdən öyrənilməyə başlasa da, bu günə qədər aktuallığını itirməmişdir. Türkmən dilçiliyində və ümumən türkologiyada incarlıq kateqoriyasının daha geniş tədqiqi XX əsrə təsadüf edir.

Məqalə oğuz qrupu türk dillərindən olan türkmən dilindəki incarlıq kateqoriyasına həsr olunub. Türkmən dilində incarlıq kateqoriyasının ifadə vasitələrində digər türk dilləri ilə fərqli nüanslar özünü göstərsə də bu dildəki incarlıq anlayışı ümumi qanunauyğunluqdan kənara çıxmır.

Bu araşdırmada türkmən dilindəki feillərin müxtəlif hal və zaman halları araşdırılır. Müxtəlif incar formaları müzakirə olunacaq.

Açar sözlər: türkmən, incar, türk, ifadə, forma, şəkilçi.

Giriş: Kainatdakı cisimlər, anlayışlar və hadisələr arasında müxtəlif təzadlar mövcuddur. Hər bir cəmiyyətin varlıq və hadisələri dərk etmə tərzindən irəli gələn qismən fərqli ümumi, xüsusi anlayışlar olsa da, birinci qrup qarşıdurma (mövcud olan, arzu olunan, reallaşan) ümumiyyətlə, varlıq müsbətdir; ikinci qrup (qeyri-mövcud, arzuolunmaz, reallaşdırılmamış) yoxluq mənfi kimi qiymətləndirilir. “Real olmayan və ya mənfi olan hər şey obyekt, varlıq və ya məfhum yalnız realla, mövcud olanla həyata keçirilə bilər. Bu məzmununda mənfilik və ya yoxluq ifadələri var reallığa malik olan-olmayan və ya mövcudluğu ifadə edən müsbət ifadələr vəziyyətlər və ifadələr vardır” [3,s.1]. İncarlıq kateqoriyası dil kateqoriyalarından biri olsa da yalnız dilçilikdə deyil, digər elm sahələrinin də araşdırma mövzudur. İncarlığın bir dil kateqoriyası kimi öyrənilməsindən əvvəl o fəlsəfə, məntiq, psixologiya və məntiqdə də öyrənilmişdir. Lakin dilçilər incarlığı yalnız bir dil kateqoriyası kimi tədqiq etmişlər.

Məntiqi incarlıqla qrammatik incarlıq arasında fərqlər vardır. Bu fərqlər bundan ibarətdir: “...məntiqi incar hökm formasında, qrammatik incar isə cümlə formasında ifadə edilir. Lakin bununla belə dilçilər məntiqi incarlıqla qrammatik incarlıq arasında əlaqələrin də olduğunu bildirir. Məntiqi kateqoriya ilə qrammatik kateqoriya arasında əlaqə, bunların münasibəti, əsasən dil ilə təfəkkürün münasibətləri kimidir. Bu baxımdan incarlıq semantikasını məntiqi və linqvistik incarlığı vəhdəti kimi nəzərdən keçirmək lazımdır” [10,s.67].

Son zamanlar incarlığın koqnitiv və linqvokulturoloji prizmadan tədqiqinə həsr olunmuş əsərlərin də sayı artmaqdadır. S. Abbasova fikrincə, dildə təsdiq strukturunda olan cümlələr daha çox işlənir. Bu əsasən onunla bağlıdır ki, insanlar mövcud olan, reallıqda var olanlar haqqında danışmağa daha çox sevirler [1]. İncarlıq bir dil kateqoriyası olsa da, təfəkkür və idrak prosesi ilə sıx bağlıdır.

İncarlıq eyni zamanda psixoloji bir hadisədir. Dil kateqoriyası olan incarlıqda psixoloji nüanslar çoxdur. C.Aliyevin fikrincə, “incarlıq həm də psixoloji linqvistik kateqoriya kimi alt strukturla üst struktur arasındakı uyğunsuzluğu ifadə edir” [4,s.98].

Türk dillərindəki yazılı tarixi abidələrə nəzər salsaq görərik ki, inkarlıq kateqoriyasına qədim türk abidələrində də sıx şəkildə rast gəlinir. Lakin təbii ki, inkarlığın işlənmə tezliyi təsdiq cümlələrinin işlənmə tezliyindən geri qalır.

Qrammatikanın bir kateqoriyası olan inkarlıq işin və ya hərəkətin baş verməsini inkar edir. İnkarlıq kateqoriyası məntiq elmi ilə də sıx bağlıdır. “Geniş funksional semantik kateqoriya olan inkarlıq məfhumu və fikirləri ifadə edən söz, söz birləşmələri və müəyyən pozitiv əlaqələrə uyğun gəlməməsini ifadə edir” [1].

Türkmən türkcəsi, onu danışanların etnik quruluşu və coğrafi mövqeyi türk dilləri arasında xüsusi yer tutur. Oğuz qrupu Türk dillərindən biri olan türkmən dili də tarixi Xarəzm-Çağatay dilidir və bu dil ənənəsinə əsaslanır. Türkmən dili oğuz xüsusiyyətləri ilə yanaşı, karluq-uyğur və qıpçaq dialektlərinin dil xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamışdır. Demək olar ki, hər bir dildə hərəkətin icra olunmamasını ifadə edən sözlər və ya şəkilçilər vardır. Feillərdə də işin və ya hərəkətin icrasının olub olmaması da istəyə və şəraitə bağlıdır. Bu baxımdan feilin təsdiq və inkar formaları mövcuddur. Türk dillərində feilin inkar forması feilin kökünə və ya başlanğıc formasına -*ma*² qrammatik şəkilçisi artırmaqla əmələ gəlir. Bu yalnız çuvaş dilində fərqlilik göstərir. Məsələn, çuvaş dilində inkar şəkilçisi -*an* şəkilçisidir. *Pusla- başla, an pusla başlama* və s. “Geniş funksional semantika kateqoriya olan inkarlıq məfhum və fikirləri ifadə edən söz, söz birləşmələri və müəyyən pozitiv əlaqələrə uyğun gəlməməsini ifadə edir” [2, s. 56].

Türkmən dilində və digər türk dillərinin hamısında inkarlıq -*ma* qrammatik şəkilçisi ilə əmələ gəlir. Adlarda isə inkarlıq yox və deyil sözlərinin köməyi ilə ifadə olunur.

Türkmən dilində görülən keçmiş zaman (-*dı*), qeyri qəti gələcək zaman (-*ar*), indiki zaman (-*yar*), nəqli keçmiş zaman (-*andır*), şərt, əmir-arzu və vacib şəkillərinin inkarı ümumiyyətlə, -*ma* inkarlıq şəkilçisi ilə ifadə olunur. Ancaq indiki zaman, gələcək zaman və vacib şəklinin -*ma* şəkilçisi ilə ifadə oluna bilmir. Türkmən ədəbi dilində -*ma* ilə əmələ gələn inkarlıq ümumilikdə az istifadə olunan *dāl* və *yök* sözlərinin köməyi ilə ifadə olunur. İndiki zamanın inkarı *yök* (>-*ök*) ilə; gələcək zaman (-*cak*), ikinci tip istək (-*maqçı*) və vacib şəkli (-*malı*) şəkillərinin inkarı isə *dāl* (<*değil*) ilə ifadə edilməkdədir.

Türkmən dilində də digər türk dillərində olduğu kimi -*ma*² inkarlıq şəkilçisi feillərin kökünə artırılıb işin və ya hərəkətin icrasını inkar etməkdədir. Ancaq -*ma*² inkar şəkilçisi feilin bəzi zamanlarına və formalarına qoşula bilmir. Bu zaman inkarlıq türkmən dilində *dāl*, (*deyil*), *yök* (*yox*) sözlərinin köməyi ilə əmələ gəlir. Bu Azərbaycan dilində də belədir. Məsələn, Azərbaycan dilində feilin lazım şəkli -*ma*² inkar şəkilçisini qəbul etmir. Vacib şəklinin inkarı isə həm -*ma*², həm də deyil sözünün köməyi ilə formalaşır.

Türkmən dilində feillərin inkarı, bəzi hal və zaman formaları ümumi Türk dillərində olduğu kimi feil köklərinə və ya başlanğıc formalarına birbaşa əlavə edilir. İnkarlıq -*ma*² ilə düzəldilir. Ancaq şəkilçi -*ma*² bəzi vaxtlarda az işlənir və ya heç istifadə olunmur. Bu halda inkarlıq bildirən *dāl* (*deyil*) və *yök* (*yox*) sözünün köməyi ilə əmələ gəlir. İnkar şəkilçisi -*ma*² -*mi*-/*mi*-, -*mu*-/*mü*-, -*mo*-/*mö*-, -*ba*-/*be*-, -*bo* və s. kimi variantlarda ahəngə uyğun olaraq türk dillərinin hamısında istifadə olunur. Bu şəkilçinin mənşəyi haqqında müxtəlif fikirlər mövcuddur. Şəkilçinin vurğusuz olması səbəbi ilə -*ma*² şəkilçisi ilə qurulan inkar feillərinin iki sözdən əmələ gəlməsi fikri daha çox yayılmış fikir olmuşdur.

V.Ramstedt -*m* ilə inkarlıq şəkilçisinə tunqus dillərində istifadə olunan -*e* inkarlıq şəkilçisinin qoşulması ilə əmələ gəldiyi fikrini irəli sürür. Tələt Təkin, V.Ramstedtin -*ma*/*mə* şəkilçisinin mənşəyi ilə bağlı irəli sürdüyü bu fikri ən inandırıcı fərziyə olaraq qəbul etmiş və bu fikri təsdiqləyən yeni dəlillər irəli sürmüşdür [9, s.250].

Bu şəkilçi əlavə olunduğu feildən leksik dəyəri olan yeni söz əmələ gətirə bilmir [7, s.8]. Türk dillərinin hamısında istifadə olunan -*ma* inkar şəkilçisi türkmən dilində feilin qeyri-qəti gələcək zamanına (-*ar*), indiki zaman (-*yār*, -*yā*) şəkilçilərindən əvvəl, keçmiş zaman (-*dı*), nəqli keçmiş zamanda (*mış*), əmr, arzu və şərt şəkillərinə qoşula bilir.

Şühudi keçmiş zamanın inkarı: Türkmən dilində də digər türk dillərində olduğu kimi şühudi keçmiş zamana da artırıla bilir. Məsələn, *bardı*, *barmadı* və s.

Nəqli keçmiş zamanın inkarı: Türkmən dilində aktiv olaraq istifadə olunan nəqli keçmiş zaman (I) *pdIr* şəkilçisinin bəzi digər türk dillərində (Azərbay., özbək, uyğur, qazax, qırğız, noqay) -*ma* ilə əmələ gələn inkarı yoxdur [6,s.81-82]. Bu səbəblə inkarlıq formasında ikinci tip keçmiş zaman şəkilçisinə üstünlük verilir.

İkinci tip keçmiş zaman şəkilçisi (-*andır*), feili sifət -*an* ilə birləşməsindən (-*qan+turur>-an+dır*) əmələ gəlmişdir. Türkmən dili istisna olmaqla oğuz qrupu türk dillərində tarixi feili sifət şəkilçisi (*q+an*), Qaraxanlı dövründən başlayaraq keçmiş zaman məzmunu ilə istifadə olunmuşdur.

Müxtəlif türk dillərində və onların dialektlərində zaman şəkilçisi vəzifəsi yerinə yetirən və istifadə edilən (*q+an*) şəkilçisinin qırğız və Altay dillərində dodaq ahənginə uyğun olaraq (*q+on*) variantları da istifadə edilməkdədir [6,s.63]. Türkmən ədəbi dilində işlədilən keçmiş zaman şəkilçisi olaraq daha çox üçüncü şəxslərdə görülən və təsdiq şəkli (-*andır*) çox da istifadə olunmayan -*ma* ilə istifadə olunan inkar -*māndır* (<-*ma-an+dır*) forması olduqca işləkdir [5,s.236].

Qeyri-qəti gələcək zamanın inkarı (-ar²/-mar, -maz): Türkmən dilində qeyri-qəti gələcək zamanın inkar forması, üçüncü şəxslərdə -*maz* şəkilçisi ilə əmələ gəlir. Bəzi türk dillərində inkarlıq bəzən *emes*, *yok/jok/cok* sözlərinin köməyi ilə də ifadə oluna bilir [6,s.47-56].

İkinci şəxsin inkarı isə qaçqaz və Azərbaycan dilində olduğu kimi [6,s.393] -*mar* formasında istifadə olunur. Bu forma türkmən ədəbi dilində çox da istifadə olunmur: *aların-almarın*; *alarsıñ – almarsıñ*; *alar-almaz*; *alarıs-almarıs*; *alarsınız-almarsınız*; *alarlar-almazlar*.

İndiki zamanın inkarı (birinci tip) -yār/-mayār: Türkmən ədəbi dilində indiki zamanın təsdiq forması (-*yār*) olduqca işləkdir. Ancaq -*ma* şəkilçisi ilə əmələ gələn inkarlıq -*mayār* formasında, xüsusilə birinci və ikinci şəxslərdə çox istifadə olunmur. Bunun yerinə *yök* ünsürü ilə formalaşan -*anök* sözünə üstünlük verilmişdir. *alyārın –almayārın*; *alyārsıñ –almayārsıñ*; *alyār –almayār*; *alyāris –almayāris*; *alyārsınız –almayārsınız*; *alyarlar –almayārlar*;

İndiki zamanın inkarı (ikinci tip): -yā/-mayā: Birinci tip indiki zaman şəkilçisinin *r* samitinin düşməsi ilə qısaldıran əmələ gələn şəkilçidir. Daha çox xalq danışığı dilində işləkdir və inkarı -*ma* ilə əmələ gələn inkarlıq forması -(*maya*) forması çox da aktiv deyildir [5,s.222].

Alyān –almayan; *Alyāñ –almayan*; *alyā –almayā* ;*alyās –almayās*; *alyāñız –almayāñız* ; *alyālar –almayalar*;

Şərt şəklinin inkarı -sa/-masa: Türkmən ədəbi dilində şərt şəklinin inkarlığı, oğuz qrupu türk dillərindən olan Azərbaycan və Türkiyə türkcəsində olduğu kimi -*ma*² şəkilçisi ilə əmələ gəlir: *Yazsam – yazmasam*; *yazsañ – yazmasan*; *yazsa – yazmasa*; *yazsak – yazmasak*; *yazsanız – yazmasanız*; *yazsalar – yazmasalar*.

Əmr və arzu şəklinin inkarı: Əmr və arzu şəklinin inkarı işləkdir -*ma* şəkilçisi ilə əmələ gəlir: *barayın – barmāyın*; *bar (gın) – barma(gın)*; *barsın – barmasın*; *baralı – baralıñ*; *barmalı – barmalıñ*; *barıñ – barman*; *barsınlar – barmasınlar*;

2. dāl sözü ilə əmələ gələn inkarlıq forması:

İlk dəfə *tegül* forması ilə “Divānū lügati’t-türk” əsərində işlənənmişdir və bütün türk dilləri və dialektlərində əsas olaraq *tegül*, *tügül*, *degül*, *dewül*, *tuvil*, *deyil*, *diil*, *dāl* kimi müxtəlif formaları işlədilməkdədir. Kaşgarlı Mahmudun yazdığına görə *tegül*, Oğuzcadır və Arguca *dag ol* sözündən törəmişdir .

Türkiyə türkcəsində işlədilən *değil* sözü ümumi şəkildə xəbərin inkarını bildirir Məsələn: *güzel(dir) / güzel değil(dir)*.

Bəzən isə de sual ədatı (mı) ilə də istifadə oluna bilər: *Çalıştın değil mi?* . Türkmən dilində deyil sözü qıslaraq *dāl* formasına düşmüşdür və gələcək zamanın (-*caq*), ikinci tip istək (-*maqçı*) və vacib şəklinin (-*malı*) inkarında istifadə olunur.

İndiki zamanın inkarı (üçüncü tip): -yān(dir)/-yān dāl(dir): -yān(dir) forması ilə əmələ gələn çox da işlək olmayan bu şəkil türkmən dilinin qrammatikasında [8,s.270] çaklama hazırkı zaman (present continuous tense) [5,s.229] olaraq adlandırılmışdır. İnkarlıq forması adətən *dāl* sözü ilə əmələ gəlir. Bu zaman şəxs şəkilçisi (-*dir*⁴), *dāl* sözü birləşir və birinci tip (əvəzlik mənşəli) şəxs şəkilçisi ilə birləşir. İkinci şəxslərdə (-*dir*⁴) şəkilçisinin istifadə edilməsi aktiv deyildir: *okayāndırın – okayān dāldırın* ; *okayān(dir)sıñ – okayān dāl(dir)sıñ*; *Okayāndır – okayān dāldır*; *Okayāndırıs – okayān dāldırıs*; *okayān(dır)sıñız – okayān dāl(dır)sıñız*; *okayāndırlar – okayān dāldırlar*.

Gələcək zamanın inkarı (-cak/-cak dāl): Türkmən dilində bu forma çox işlək deyildir. Gələcəkdə görülmək işi və hərəkəti ifadə etmək üçün ümumilikdə geniş zaman (-ar) formasına üstünlük verilir. Gələcək zamanın *dāl* ilə əmələ gələn şəkli də az istifadə edilməkdədir və şəxs şəkilçisi qəbul etməməkdədir. Daha çox üçüncü şəxslər üçün istifadə olunur.

- (men) *alcak dāl* (alacaq deyiləm/ almayacağam)
(sen) *görcek dāl* (görəcək deyilsən/görməyəcəksən)
(ol) *barcak dāl* (varacaq deyiləm/ varmayacaq)
(biz) *yazcak dāl* (yazacaq deyilik /yazmayacağıq)
(siz) *yazcak dāl* (yazacaq deyilsiniz /yazmayacaqsınız)
(olar) *yazcak dāl* (yazacaq deyillər/ yazmayacaqlar)

İkinci tip keçmiş zamanın inkarı (-andır/-an dāl (dir): Təsdiqdə (-andır) şəkli çox istifadə olunmayan ikinci tip keçmiş zamanın –ma ilə əmələ gələn inkarlıq *-māndır* formasının yanında, *-an dāl(dir)* forması da istifadə edilməkdədir. -an dāl(dir)+şəxs şəkilçisi formasında əmələ gələn inkarlıq forması daha çox üçüncü şəxslərdə görülməkdədir, çox da işlək deyildir [5,s.600]: *yazandırın yazan dāldirin* (yazmışım/yazmamışım); *yazan(dir)sıñ yazan dāl(dir)sıñ* (yazmışsın/yazmamışsın); *yazandır yazan dāl(dir)* (yazmış/yazmamış); *yazandırıs yazan dāldiris* (yazmışsınız/yazmamışsınız); *yazandır(dir)sıñ yazan dāl(dir)siniz* (yazmışsınız/yazmamışsınız); *yazandırlar yazan dāldirler* (yazmışlar/yazmamışlar);

Arzu şəklinin inkarı: (-makçı/-makçı dāl(dir): özbək, uyğur, tatar, başkurt, qırğız, qazax, qaraqalpaq dillərində də dəyişkən formaları istifadə olunan bu şəkil, gələcəyə aid niyyəti bildirir [6,s.597-610]. *-makçı* forması, məsdər şəkilçisi ilə isimdən isim düzəldən şəkilçinin birləşməsi ilə əmələ gəlmişdir. Türkiyə türkcəsinə *mak istiyor* formasında tərcümə oluna bilinən bu forma şəxs şəkilçisi qəbul etmir. Bu formanın inkarı Türkmən dilində *dāl* ilə qurulmaqdadır. Bu forma şəxs şəkilçisi qəbul etmədiyi üçün şəxs şəxs əvəzlilikləri ilə ayırd edilə bilir: (men) işləməçi dāl (çalışmaq istemiyorum/ çalışmayacağım); (sen) işləməçi dāl (çalışmaq istemiyorsun/ çalışmayacaksın); (ol) işləməçi dāl (çalışmaq istemiyor/ çalışmayacak); (biz) işləməçi dāl (çalışmaq istemiyoruz/ çalışmayacağız); (siz) işləməçi dāl (çalışmaq istemiyorsunuz / çalışmayacaqsınız); (olar) işləməçi dāl (çalışmaq istemiyorlar/çalışmayacaklar)

Feilin vacib şəklinin inkarı: (-malı(dır)/-malı dāl(dir): Tarixi yazılı abidələrdə XV əsrə qədər rast gəlinməyən bu forma həmin əsrdən etibarən oğuz qrupu türk dillərində istifadə edilməyə başlamışdır [6,s.557]. Müasir türk dillərindən Oğuz qrupu türk dillərində və Çuvaş dilində istifadə olunanla -malı, məsdər şəkilçisi *-ma* ilə isimdən isim düzəldən *+lı* şəkilçisinin birləşməsindən əmələ gələn feili sifət şəkilçisidir. Türkmən ədəbi dilində şəxs şəkilçisi qəbul etmə -malı şəklinin yanında şəxs şəkilçiləri ilə əlaqələndən formasıdır. *-malıdır* forması da istifadə edilməlidir. Bu şəklın inkarı ümumi olaraq türk dillərində - *ma* ilə əmələ gələrkən Türkmən dilində *dāl(dir)* formasına üstünlük verilmişdir [8,s.472]. Məsələn, *unutmalı dāldirin* (unutmamalıyım); *unutmalı dāl(dir)sıñ* (unutmamalısın); *unutmalı dāl(dir)* (unutmamalı); *unutmalı dāldiris* (unutmamalıyız); *unutmalı dāl(dir)siniz* (unutmamalısınız); *unutmalı dāldirler* (unutmamalıları).

Bu şəkillərdə inkarlıq *-ma²* şəkilçisi əvəzinə dāl sözü ilə ifadə edilməsi, çox əvvəllər feili sifətin yerində olan şəkil şəkilçiləri ilə inkarlıq bildirən dāl arasında müəyyənləşdirilmiş ismin varlığına dəlalət edir [8,s.309].

Ol beyle dile-agza düşmeli adam dāldir. “O, belə dile-dişə düşməli deyildi”

Yök (yox) sözü ilə ifadə olunan inkarlıq: Digər türk dillərindən fərqli olaraq isimlərə artırılan yox sözü, Türkmən dilində feili şəkillərinin inkarlığını ifadə etmək üçün istifadə olunur. Türkmən ədəbi dilində feili sifət şəkilçisi (-an) mənsubiyyət şəkilçisi ilə birləşərək indiki zamanın inkarını ifadə etməkdədir.

İndiki zaman -Anök: Türkmən dilində indiki zaman, - *yār*, -*yā* kimi şəkilçilərin yanında qrammatikləşmə müddətini başa vurmuş *-p yör*, *-p dur*, *-p yatır*, *-p otur*, kimi feili bağlama şəkilçisi (-p)+ köməkçi feil formasında əmələ gələn analitik formalarla ifadə edilməkdədir. Türkmən ədəbi dilində bu analitik formaların birbaşa olaraq *-ma* şəkilçisi ilə əmələ gələn inkar forması yoxdur. Bütün analitik şəkillər üçün feili sifət şəkilçisi (- an) + *mənsubiyyət şəkilçisi+yök* (>-an+i yök>-anök) formasını əmələ gətirilən sadəcə bir inkarlıq şəkli istifadə olunmaqdadır. [5,s.272]. Bu forma

digər türk dillərində və onların dialektlərində işlədilməsə də türkmən dilində çox işləkdir: *bilemök* (*bilənim yox*) (*bilmirəm*); *bileñök* (*bilənin yox*) (*bilmirsən*); *bilenök* (*biləni yox*) (*bilmir*); *bilemzök* (*bilənimiz yox*) (*bimirik*); *bileñzök* (*biləniniz yox*) (*bilmirsiniz*); *bilenöklar* (*bilənləri yox*) (*bilmirlər*);

Türkmən dilində şühudi keçmiş zamanın (-*dı*), ikinci növ keçmiş zamanın (-*andır*), qeyir-qəti gələcək zamanın (-*ar*), əmr və şərt şəklinin (-*sa*) inkar formaları -*ma*² inkar şəkilçisi ilə ifadə olunur. Başqa sözlə desək, keçmişdə baş verməmiş, baş verməyəcək olan hərəkətlər, baş verməyən, baş verilməsi arzu olunmayan hərəkətlər, müəyyən şərt daxilində icra olunmayası hərəkətlərin inkarı -*ma*² inkar şəkilçisi ilə qəbul edilir.

İndiki, gələcək zamanların və vacib şəklinin inkarları heç də hər zaman -*ma* şəkilçisi qəbul etmir. Bu zamanlarda və şəkildə inkarlıq *dāl* (*deyil*) və *yök* (*yox*) morfemləri ilə təmin edilir. İndiki zamanın inkarı *yök* (-*ök*) ilə, gələcək zamanın inkarı (-*cak*), ikinci növ xahiş (-*maqçı*) və vacib şəklinin (-*malı*) inkarlığı isə *dāl* sözü ilə ifadə olunur.

Nəticə: Başqa sözlə desək, hələ baş verməmiş və ya davam etməyən, planlaşdırılmayan, edilməsi gözlənilməyən, baş verməyən, arzu edilməyən, edilməsi vacib sayılmayan hərəkətlərin inkarı *dāl* sözünün köməyi ilə ifadə edilir. Belə ki, bu zamanlarda feilin bildirdiyi hərəkətin və ya hadisənin baş verməməsi deyil, şəxsin subyektin yoxluğu vurğulanır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Abbasova S. İnkarlıq anlayışının koqnitiv xüsusiyyətləri. Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar Elmlər Seriyası, 2020, № 2.
2. Abdullayev S. Müasir alman və Azərbaycan dillərində inkarlıq kateqoriyası. Bakı: 1998.
3. Ağca, F. Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2010X + 246 s., ISBN 978-975-456-098-5.
4. Aliyev C. İnkarlığa dil kateqoriyası kimi psixolinqvistik yanaşma s.98 [http://static.bsu.az/w15/ESAS%20\(1\).pdf](http://static.bsu.az/w15/ESAS%20(1).pdf)
5. Clark, L. Turkmen Reference Grammar, Turcologica 34, Yayınlayan: Lars Johanson, Harrassowitz Verlag - Wiesbaden.1998
6. Ercilasun, Ahmet B. vd. Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil- Basit Çekim, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara. 2006
7. Karasoy, Y. “Türkçede -ma (-me) Ekinin Yeri”, Türkiyat, 2014. Araştırmaları Dergisi, Güz Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya. 2004, s. 1-14,
8. Söyegow, M. Türkmen Diliniñ GrammatikasyMorfologiya, Ruh Neşiriyaty, Aşgabat. 1999
9. Tekin, T. “Olumsuzluk Eki -ma/me'nin Etimolojisi”, Makaleler 1-Altayistik, Grafiker Yayıncılık, Ankara. 2003
10. QarayevR. İnkarlıq kateqoriyasının dil sistemində yeri. Elmi iş, 2019, №3(4).

Катиба Махмудова

Формы выражения отрицания в туркменско языках (по материалам туркменского языка)

Резюме

Как мы знаем, язык имеет множество грамматических категорий. Одной из категорий, занимающей важное место в структуре языка, является категория отрицания. Средства выражения категории отрицания богаты, а сфера применения достаточно широка. Хотя отрицание как лингвистическая категория начало изучаться еще в XIX веке, оно не утратило своей актуальности и по сей день. Более широкое изучение категории отрицания в туркменском языкознании и тюркологии в целом относится к XX веку.

Статья посвящена категории отрицания в туркменском языке, принадлежащем к огузской группе тюркских языков. Хотя средства выражения категории отрицания в туркменском языке отличаются от других тюркских языков, концепция отрицания в этом

языке не отклоняется от общей закономерности. В данном исследовании рассматриваются различные падежи и времена глаголов туркменского языка. Будут обсуждаться различные формы отрицания.

Ключевые слова: *туркменский язык, отрицание, турецкий язык, выражение, форма, суффикс.*

Katiba Mahmudova

***Expression forms of negation in turkmen languages
(based on turkmen language materials)***

Summary

As we know, language has many grammatical categories. One of the categories that occupies an important place in the structure of the language is the category of negation. The means of expression of the category of negation are rich, and the scope is quite wide. Although negation as a linguistic category began to be studied in the 19th century, it has not lost its relevance to this day. The broader study of the negation category in Turkmen linguistics and Turkology in general dates back to the 20th century.

The article is devoted to the category of negation in the Turkmen language, which belongs to the Oghuz group of Turkic languages. Although the means of expression of the negation category in the Turkmen language differ from other Turkic languages, the concept of negation in this language does not deviate from the general regularity. In this study, different cases and tenses of verbs in the Turkmen language are examined. Different forms of denial will be discussed.

Key words: *Turkmen, negation, Turkmen, expression, form, suffix.*

Çapa tövsiyə edən: *AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu*

Rəyçilər: *dosent Təranə Şükürlü
dosent Elnarə Əliyeva*